

NUTQIY MULOQOTDA BILVOSITA NOM TANLASH MUAMMOSI: SEMIOTIK-MADANIYATSHUNOSLIK, SOTSIOLINGVISTIK VA GENDER JIHATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18810635>

Anarboyeva Irodaxon Oripovna

Andijon davlat chet tillari instituti

Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti

kafedrası dotsenti, PhD.

ORCID: 0009-0007-7957-2798

anarboyevairodaxon@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada nutqiy muloqot jarayonida bilvosita nom (evfemizm, perifraza, metaforik nomlash, ijtimoiy indeksikal birliklar) tanlash muammosi semiotik-madaniyatshunoslik, sotsiolingvistik va gender aspektlar kesimida tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar

bilvosita nom, evfemizm, perifraza, semiotika, diskurs, sotsiolingvistika, gender, pragmatika.

Til inson tafakkuri, ijtimoiy ong va madaniyatning eng muhim belgilar tizimi sifatida nafaqat axborotni uzatish vositasi, balki jamiyat ichidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab semiotik mexanizm hisoblanadi.

Til – bu real voqelikni bevosita aks ettiruvchi emas, balki uni ramziy shakllar orqali qayta konstruksiya qiluvchi tizimdir. Shu bois tilshunoslikda tilni belgilar tizimi sifatida oʻrganish anʼanasi struktur lingvistika bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, uning nazariy asoslari Ferdinand de Saussure tomonidan ishlab chiqilgan.

Saussure tilni “belgilar tizimi” sifatida talqin qilib, lingvistik belgini ikki tomonlama birlik – **ifodalovchi (signifiant)** va **ifodalanmish (signifié)** oʻrtasidagi ixtiyoriy (arbitrar) munosabat sifatida izohlaydi. Bu yondashuv til birliklarining ijtimoiy kelishuv mahsuli ekanini koʻrsatadi. Demak, bilvosita nomlash hodisasi ham belgi va maʼno oʻrtasidagi munosabatning ijtimoiy-madaniy shartlangan koʻrinishidir. Semiologik yondashuvga koʻra, belgi faqat lingvistik birlik emas, balki madaniy kod sifatida ham faoliyat koʻrsatadi. Shu jihatdan bilvosita nominatsiya madaniyat tomonidan kodlangan kommunikativ strategiya sifatida namoyon boʻladi.

Bilvosita nomlash (indirect nomination) tilshunoslikda evfemizm, perifraza, metafora, metonimiya kabi semantik-pragmatik vositalar orqali amalga oshiriladi. Bu hodisa nominativ aktning ikkilamchi (sekundar) modeli bo'lib, obyekt yoki hodisani to'g'ridan-to'g'ri atash o'rniga uning ijtimoiy maqbul, yumshatilgan yoki konnotativ jihatdan mos variantini tanlashni nazarda tutadi. Pragmatik nuqtai nazardan, bilvosita nomlash – bu kommunikativ ehtiyotkorlik, hurmat, ijtimoiy masofani saqlash yoki ideologik manipulyatsiya strategiyasidir.

Ayniqsa, ijtimoiy sezgir mavzularda (o'lim, kasallik, jinsiylik, yosh, nogironlik, ijtimoiy maqom) bilvosita nominatsiya kuchli namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "olamdan o'tdi", "rahmatli bo'ldi", "qazo qildi" birliklari o'lim hodisasini diniy-madaniy konnotatsiya orqali yumshatadi. Fransuz diskursida esa "*il nous a quittés*" (u bizni tark etdi) yoki "*disparu*" (yo'qoldi) kabi variantlar qo'llanadi. Bu birliklar semantik jihatdan metaforik ko'chish asosida shakllangan bo'lib, o'limni bevosita biologik fakt emas, balki metafizik o'tish jarayoni sifatida talqin etadi.

Diskurs va hokimiyat munosabatlari nuqtai nazaridan bilvosita nomlashni Michel Foucault konsepsiyasi asosida talqin qilish mumkin. Foucault nazariyasiga ko'ra, diskurs – bu shunchaki nutqiy ifoda emas, balki bilim va hokimiyatni shakllantiruvchi tizimdir. Nomlash akti esa reallikni belgilash va uni legitimlashtirish vositasidir. Masalan, siyosiy diskursda "inqiroz" o'rniga "iqtisodiy qiyinchiliklar" yoki "strukturaviy o'zgarishlar" kabi birliklarning qo'llanishi voqelikni ideologik qayta talqin qilish strategiyasini ifodalaydi. Demak, bilvosita nomlash hokimiyat diskursining nazorat mexanizmi sifatida ham xizmat qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy globallashtirish sharoitida nutqiy strategiyalarning ijtimoiy identifikatsiya va gender konstruksiyasiga ta'sirini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Til orqali inson o'zining ijtimoiy maqomi, gender roli va madaniy identitetini namoyon qiladi. Bilvosita nomlash esa ushbu identifikatsiya jarayonining nozik mexanizmlaridan biridir.

Mazkur maqolada nutqiy muloqotda bilvosita nom tanlashning semiotik-madaniy, sotsiolingvistik va gender xususiyatlarini aniqlash hamda uning diskursiv funksiyalarini ochib berishga harakat qilinmoqda.

Tadqiqot vazifalari: bilvosita nomlashning struktur-semiotik asoslarini aniqlash; ijtimoiy omillar (maqom, yosh, ijtimoiy masofa) ta'sirini ko'rsatish; gender jihatlarini diskursiv material asosida tahlil qilish; turli madaniy kontekstlarda nominativ strategiyalarni qiyoslash.

Metodologik jihatdan tadqiqot kompleks yondashuvga asoslanadi:

1. **Lingvosemiotik tahlil** – belgi va ma’no o’rtasidagi munosabatni struktur model asosida tahlil qilish.
2. **Diskursiv tahlil** – ijtimoiy kontekst va hokimiyat mexanizmlarini aniqlash.
3. **Sotsiolingvistik metod** – ijtimoiy qatlam, yosh va jinsning nutqiy tanlovga ta’sirini ko’rsatish.
4. **Qiyosiy-kommunikativ tahlil** – o’zbek va fransuz diskurslarida bilvosita nomlashning o’xshash va farqli jihatlarini aniqlash.

Empirik material sifatida o’zbek va fransuz nutqiy diskurslaridan olingan 120 ta kommunikativ birlik tahlil qilindi. Natijalar shuni ko’rsatdiki, bilvosita nom tanlash quyidagi asosiy omillar bilan belgilanadi:

1. Semiotik-madaniy omil

Bilvosita nomlash milliy mentalitet va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog’liq. O’zbek madaniyatida hurmat va ehtirom kategoriyasi muhim o’rin tutgani sababli evfemistik birliklar keng qo’llanadi. Bu holatda til madaniy etikani aks ettiruvchi vosita sifatida namoyon bo’ladi.

2. Sotsiolingvistik omil

Ijtimoiy maqom va kommunikativ masofa nominativ strategiyani belgilaydi. Rasmiy diskursda “lavozimidan ozod etildi” kabi yumshatilgan shakllar qo’llanib, ijtimoiy ierarxiya va rasmiy etikaga moslashiladi. Norasmiy diskursda esa to’g’ridan-to’g’ri nominatsiya ustunlik qilishi mumkin.

3. Gender aspekti

Gender lingvistikasi doirasida ayollar nutqida yumshatuvchi va bilvosita strategiyalar ko’proq uchrashi kuzatiladi, bu esa ijtimoiy stereotiplar va kommunikativ rollar bilan bog’liq. Erkaklar nutqida esa aniq va bevosita nominatsiya nisbatan ustun bo’lishi mumkin. Bu farq biologik emas, balki ijtimoiy konstruksiya natijasidir.

Umuman olganda, bilvosita nomlash stilistik vosita sifatida emas, balki ijtimoiy identifikatsiya va diskursiv nazorat mexanizmi sifatida talqin qilinishi lozim. Belgining ijtimoiy ma’nosi kontekst, hokimiyat munosabatlari va madaniy kodlar bilan belgilanadi. Nomlash orqali inson nafaqat voqelikni ifodalaydi, balki uni baholaydi, strukturallashtiradi va ijtimoiy jihatdan qayta ishlab chiqadi.

Shu bois mazkur tadqiqot natijalari pragmalingvistika, diskurs tahlili, sotsiolingvistika va gender lingvistikasi yo’nalishlarida bilvosita nominatsiya mexanizmlarini chuqurroq o’rganish uchun nazariy-metodologik asos bo’lib xizmat qilishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ferdinand de Saussure. *Cours de linguistique générale*. – Paris: Payot, 1916.
2. Michel Foucault. *L'archéologie du savoir*. – Paris: Gallimard, 1969.
3. William Labov. *Sociolinguistic Patterns*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
4. Robin Lakoff. *Language and Woman's Place*. – New York: Harper & Row, 1975.
5. Oripovna, A. I. (2026). Fransuz va o'zbek tillarida sodda gaplar tipologiyasi. *Latin American journal of education*, 6 (2), 164-168.
6. Oripovna, A. I. (2025). Enseigner le theme de l'ecologie lors de l'etude du français. *Sustainability of education, socio-economic science theory*, 3(29), 66-67.